С51

**НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М.П. ДРАГОМАНОВА**

СМОЛЬНИКОВА Галина Валентинівна

УДК 159.992.73 (043)

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СПІЛКУВАННЯ ДІТЕЙ В РІЗНОВІКОВИХ ГРУПАХ ДОШКІЛЬНОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ

19.00.07 – педагогічна та вікова психологія

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата психологічних наук

НБ НПУ

100207993

Київ-2008

6032
БІБЛІОТЕКА
НПУ імені М.П. Драгоманова

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано в Київському міському педагогічному університеті імені Б.Д. Грінченка Міністерства освіти та науки України.

Науковий керівник: доктор психологічних наук, доцент **Кузьменко Віра Ульянівна**, Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, Інститут педагогіки і психології, професор кафедри психології та педагогіки.

Офіційні опоненти: доктор психологічних наук, професор **Піроженко Тамара Олександрівна**, Інститут психології імені Г.С. Костюка АПН України, провідний науковий співробітник лабораторії психології дошкільника.

кандидат психологічних наук, доцент **Роговик Людмила Степанівна,** Київський національний лінгвістичний університет, доцент кафедри психології.

Захист відбудеться *15 жовтня 2008 року о 14 годині* на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.053.10 у Національному педагогічному університеті імені М.П. Драгоманова, 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, 01601, м. Київ вул. Пирогова, 9.

Автореферат розіслано 4 *вересня 2008 року.*

Учений секретар спеціалізованої вченої ради **Л.В. Долинська**

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Демократичні процеси в нашій державі активізують вироблення нових суспільних вимог до освіти, зокрема її дошкільної ланки як основи соціокультурного становлення особистості. Про це свідчать основні державні документи в галузі освіти: Закон України «Про дошкільну освіту», Державна національна програма «Освіта» (Україна XXI століття), "Базовий компонент дошкільної освіти в Україні", - які спрямовують фахівців з вікової та педагогічної психології на пошук оптимальних шляхів особистісного розвитку дошкільників, розкриття механізмів формування їхньої життєвої компетентності як здатності в міру своїх вікових можливостей самостійно виробляти позитивне ставлення до світу, людського оточення і самих себе.

У „Базовому компоненті дошкільної освіти в Україні" зазначено, що для особистісного становлення дитини особливе значення має спілкування, яке є найважливішим фактором перетворення новонародженого індивіда в повноцінного представника людського роду, в соціальну істоту. Дитина дошкільного віку має оволодіти вміннями спілкуватися з однолітками, з молодшими та старшими від себе дітьми.

Відповідно до Закону України „Про дошкільну освіту" комплектування груп в дошкільних навчальних закладах відбувається за віковими (одновіковими, різновіковими) та сімейними (родинними) ознаками. Сучасні програми дошкільної освіти «Дитина», «Малятко» передбачають наявність різновікових груп в дошкільному навчальному закладі, відвідування яких позитивно впливатиме на особистісний, пізнавальний, емоційно-вольовий розвиток дитини, забезпечуватиме психологічний комфорт.

Спілкування дітей різного віку дає змогу збагатити досвід кожної дитини через різновікову взаємодію, сприяти пізнанню дитиною себе й інших, створювати додаткові сфери саморегуляції. Значущість різновікового спілкування визначається й тим, що воно, з одного боку формує особливе середовище взаємодії, надає додаткові можливості для реалізації успішності дітей у спілкуванні, а з іншого – сприяє формуванню та прояву їх особистісної ідентифікації.

Вивчення проблеми спілкування має давні традиції, закладені в працях В.М. Бехтерєва, Л.С. Виготського, В.М. Мясищева, С.Л. Рубінштейна, в яких спілкування розглядалося як важлива умова психічного розвитку індивіда, формування його особистості.

Проблема спілкування дітей дошкільного віку у педагогічній та віковій психології на сучасному етапі розглядається в декількох напрямках:

1. Вивчення спілкування як особливої форми індивідуальної діяльності, яка має свої потреби, мотиви, завдання й засоби (О.В. Запорожець, М.І. Лісіна, Я.Л. Коломінський).

2. Вивчення ролі спілкування у моральному розвитку дітей (О.І. Кульчицька, Г.П. Лаврентьєва та інші).

3. Особливості спілкування дошкільників з дорослими й однолітками в процесі окремих видів діяльності: пізнавальної (Д.Б.Годовікова, М.Г. Елагина, М.І. Лісіна, А.Г. Рузська, О.О. Смірнова); ігрової (Т.В. Антонова, Н.А. Короткова, С.Є. Кулачківська, С.О. Ладивір, Н.Я. Михайленко, Н.С. Пантіна); навчальної (В.В. Давидов, А.К. Маркова та інші).

4. Вивчення ролі і функцій спілкування в самостійній спільній діяльності дітей (Я. Л. Коломінський, О. Л. Кононко, В. У. Кузьменко, Ю. О. Приходько, Т.О. Піроженко, Т.О. Репіна, А.І. Сілвестру, О.О. Смірнова, Є.В. Субботський, Р.К. Терещук, З.С. Целенко, В.Г. Щур, С.Г. Якобсон та інші).

Вагомими для осмислення аспекту різновікового спілкування дітей дошкільного віку для нас стали дослідження В.В. Авраменко, О.О. Вовчик-Блакитної, Є. Герасимової, Т.О. Ковальової, в яких визначені моделі та мотиви взаємодії старших і молодих дошкільників, і дослідження М.І Алексєєвої, І.А. Дідук, Т.І. Думитрашку, А.В. Іванової, М.Р. Кошонової, М.В. Покатаєвої з проблем сімейного виховання і, зокрема, проблеми взаємодії між сіблінгами різного віку.

Слід зазначити, що психологічні особливості різновікового спілкування найбільш досліджені в шкільному віці (М.М. Батербієв, Є.І. Димов, І.С. Кон, Г.Л. Коберник, О.В. Мудрик, Н.Ю. Олійник, І.С. Полонський, М.О. Попов, Г.Б. Тришневська, Л.І.Уманський та інші).

Корисність різновікових контактів дітей дошкільного віку доведена і в педагогічних дослідженнях В. Н. Аванесової, О. Н. Давидчук, І. С. Дьоміної, Т. Г. Жаровцевої, Л. О. Свтрафової, В. Г. Нечаєвої, Л. О. Пеньєвської та інших.

Проблема психології різновікових контактів і їхньої внутрішньої детермінації знаходиться в колі уваги зарубіжних психологів, хоча більшою мірою вивчається питання взаємодії між сіблінгами (Р. Мей, Д. Мак-Клеланд, Д. Зіглер, Р. Уолтерс, Л. Хьелл, Р. Абрамович, А. Берже, Дж. Дебр, Р. Річардсон, Л. Коч, Ле Шан Е, К. Кволс, М. Поро, Е. Герлок, Я. Рембовський, В. Ламберт, В. Хартуп, Б. Уайтинг та інші). Проблемі соціалізації дітей в умовах різновікової групи дитячого садка присвячені праці М. Лонга, Р. Гринейч, В. Хартуп, Н. Міллера, Г. Мараями.

Водночас на тлі багатогранності вивчення проблеми та її надзвичайної актуальності недостатньо уваги приділяється вивченню питання своєрідності розвитку дітей, що виховуються у різновікових групах дошкільного навчального закладу і, зокрема, дослідженню психологічних особливостей спілкування дошкільників різного віку.

З урахуванням соціальної значущості та недостатньої розробленості даної проблеми визначена тема дослідження: **„Психологічні особливості спілкування дітей в різновікових групах дошкільного навчального закладу”**.

Зв’язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертаційне дослідження є складовою комплексної програми Київського міського педагогічного університету імені Б.Д. Грінченка з проблеми „Теоретичні, методологічні та методичні основи удосконалення систем навчання і виховання в галузі загальної середньої освіти”, яка здійснюється відповідно до Комплексного плану заходів щодо розвитку загальної середньої освіти в 1999-

2012 роках, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України 11.03.1999 року № 348. Тема дисертації затверджена Вченою радою Київського міського педагогічного університету ім. Б.Д. Грінченка (протокол №1 від 28.02.2000 р.) і узгоджена Радою з координації наукових досліджень в галузі педагогіки і психології АПН України (протокол № 5 від 27.05.2003р.)

Мета і завдання дослідження.

Мета дослідження – виявити психологічні особливості спілкування дітей в різновікових групах дошкільного навчального закладу, розробити та апробувати програму розвитку здатності дошкільників до даного спілкування.

В основу дослідження покладено ***припущення*** про те, що спілкування дітей в різновікових групах має свої специфічні особливості та зорієнтоване не на віковий потенціал дошкільників, а на їх соціальний досвід. Рівень різновікового спілкування залежить від гармонійного поєднання проявів потреби дитини у спілкуванні з партнерами іншого віку, позитивного емоційного ставлення до них, ініціативи дітей, проявів уваги до молодшого чи старшого партнера.

Для досягнення мети дослідження і перевірки висунутої гіпотези було сформульовано наступні завдання:

- здійснити аналіз психолого-педагогічної літератури та визначити теоретичні підходи до проблеми спілкування дітей дошкільного віку;
- обґрунтувати комплекс методик психодіагностики здатності дітей до спілкування в різновікових групах, визначити критерії, показники та рівні її розвитку;
- експериментально вивчити особливості спілкування дітей у різновікових групах дошкільного навчального закладу;
- розробити, апробувати та перевірити ефективність програми розвитку здатності дітей до спілкування в різновікових групах дошкільного навчального закладу.

Об'єктом дослідження виступає спілкування дошкільників.

Предметом дослідження є психологічні особливості спілкування дітей в різновікових групах дошкільного навчального закладу.

Методи дослідження. В процесі реалізації завдань дослідження на всіх його етапах використовувався комплекс методів: аналіз, систематизація, узагальнення даних психолого–педагогічної літератури та нормативних документів; аналіз та синтез емпіричного матеріалу; спостереження; соціометричний метод "Вибір партнера для визначеної діяльності" (за методикою Я. Л. Коломінського, Т.О. Репіної); проективний метод незакінчених речень; анкетування батьків; психолого-педагогічний експеримент, що включав констатувальну, формувальну та контрольну частини; також методика «одномиттєвих зрізів» структури групи в процесі вільного спілкування дітей (автор Т.О. Репіна). Для обробки отриманих в ході дослідження даних використовувався метод математичної статистики за t критерієм Стьюдента.

Теоретико-методологічну основу дослідження складають: фундаментальні положення вітчизняної психології про розвиток і становлення особистості в

діяльності (Л.С. Виготський, Г.С. Костюк, О.М. Леонтьєв, С.Л. Рубінштейн); розуміння спілкування як специфічного виду діяльності (Д. Б. Ельконін, Я.Л. Коломінський, М.І. Лісіна, Ю.О. Приходько, Т.О. Репіна, О.О. Смірнова); результати психолого - педагогічних досліджень спілкування дошкільників (Л. М. Галігузова, Д. Б. Годовікова, О. В. Запорожець, О. Л. Кононко, В.У. Кузьменко, В.К. Котирло, Т.О. Піроженко, А.Г. Рузська, А.М. Счастна) висновки про сутність спілкування дітей різного віку (В.В. Авраменко, О.О. Вовчик - Блакитна, Є. І. Димов, Т.О. Ковальова, Р.В. Мудрик, М.О. Попов).

Наукова новизна одержаних результатів:

- *уперше* експериментально досліджено особливості спілкування дітей у різновікових групах дошкільного навчального закладу; з'ясовано критерії (потреба дітей у різновіковому спілкуванні; емоційне ставлення дитини до партнера іншого віку; ініціатива дітей у процесі спілкування з партнером іншого віку; прояви уваги до партнера іншого віку, чутливості до його дій) та рівні розвитку здатності дошкільників до спілкування в різновікових групах (високий, оптимальний, низький); запропоновано і апробовано комплексну методику виявлення психологічних особливостей спілкування дітей в різновікових групах; теоретично обґрунтовано систему методичних засобів, розроблено та перевірено програму розвитку здатності дошкільників до спілкування в різновікових групах дошкільного навчального закладу;
- *розширено та доповнено* уявлення про спілкування дітей в умовах дошкільного навчального закладу;
- *дістало подальшого розвитку* з'ясування позитивного впливу різновікового спілкування на особистісний розвиток старших дошкільників; специфіки спілкування дівчаток і хлопчиків різного віку.

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що запропонована автором комплексна психодіагностична методика може використовуватися практичними психологами та вихователями дошкільних навчальних закладів з метою вивчення спілкування дітей в різновікових групах; система методичних засобів і програма розвитку здатності дошкільників до спілкування в різновікових групах стануть корисними вихователям-методистам і вихователям дошкільних закладів. Теоретичні та експериментальні результати дослідження можуть бути використані у процесі підготовки майбутніх педагогів у курсі «Вікова і педагогічна психологія» (теми «Дошкільний вік», «Психологія виховання») та на курсах підвищення кваліфікації дошкільних працівників (тема «Особливості спілкування дітей різного віку»).

Впровадження результатів дослідження здійснювалося у навчально-виховному процесі дошкільних навчальних закладів №№ 409 (довідка № 132/29 від 10.01.08), 225, 425, 432, школи – дитячого садка „Сяйво" (довідка № 149/31 від 29.01.08) м. Києва, а також на кафедрі методики та психології дошкільної і початкової освіти Інституту післядипломної педагогічної освіти Київського міського педагогічного університету імені Б.Д. Грінченка (довідка № 261 від 1.04.08 р.).

Апробація результатів дисертації. Основні положення та результати дослідження були викладені й отримали схвалення на Міжнародних науково-практичних конференціях „Акмеологія - наука XX1 століття" (Київ, 2005), „Вища дошкільна освіта в Україні: становлення, розвиток, сучасний стан і перспективи"(до 100-річчя заснування Фребелівського жіночого інституту Київ, 2007); на Всеукраїнських науково-практичних конференціях: „Особливості освіти дітей шестирічного віку: проблеми, пошуки, досвід, знахідки" (Київ, 2003), "Національна освіта: провідні тенденції та перспективи"(до 140-річчя від дня народження Б.Д.Грінченка. Київ, 2003); на заняттях міського університету науково-педагогічних знань для вихователів – методистів дошкільних навчальних закладів (Київ, 2007); засіданнях кафедри методики та психології дошкільної і початкової освіти Інституту післядипломної педагогічної освіти Київського міського педагогічного університету ім. Б.Д. Грінченка (2007-2008 рр.)

Публікації. Основні теоретичні положення та результати експериментального дослідження і висновки відображено в 12 публікаціях, з яких 8 - у наукових фахових виданнях, затверджених ВАК України, 3 – у збірниках матеріалів наукових конференцій, 1 – у методичних рекомендаціях, затверджених Міністерством освіти і науки України.

Структура і обсяг дисертації. Робота складається зі вступу, трьох розділів з висновками, загальних висновків, 4 додатків (30 ст.), списку використаних джерел (332 найменування, з них 21 англійською мовою); містить 9 таблиць, 6 рисунків (на 17 ст.). Основний зміст дисертації викладено на 182 сторінках комп'ютерного набору. Загальний обсяг дисертаційної роботи становить 239 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дисертації; висвітлено сучасний стан розробки проблеми; визначено предмет, об'єкт, мету, завдання та методи дослідження; розкрито наукову новизну та практичне значення дослідження; подано відомості про апробацію та впровадження результатів дослідження, публікації за темою дисертації.

Перший розділ *"Теоретико-методологічні основи проблеми спілкування особистості "* присвячено розгляду різних підходів вітчизняних і зарубіжних фахівців до визначення сутності спілкування як специфічного виду діяльності, його основних структурних компонентів, акцентовано увагу на вікових та статевих психологічних особливостях спілкування дошкільників (однолітків і дітей різного віку), обґрунтовано виховний вплив різновікового спілкування на розвиток позитивних сторін особистості дитини.

В основу роботи покладено розуміння спілкування як специфічної форми взаємодії індивіда з іншими людьми (К.О. Абульханова-Славська, І.О. Джидар'ян, О. В. Запорожець, В. В. Знаков, О. В. Киричук, М. С. Коган, Я. Л. Коломінський, М. І. Лісіна, Б. Ф. Ломов, О. В. Мудрик, С. В. Сергєєва, М. Г. Субханкулов, Т. Шибутані). Наголошено, що будь-яке людське спілкування відбувається на глибинній діалектиці відмінностей партнерів та їхнього прагнення до єдності, яке

повинно привести не до усунення цих відмінностей, а до єдності різноманітностей (М.С. Коган).

На думку провідних психологів, розвиток особистості дошкільника можливий лише в умовах діалогу (І.Д. Бех, В.Н. Панфьоров, Є.О. Родіонова). Характерною особливістю спілкування є ставлення його учасників один до одного як до суб'єктів активності, а не фізичних об'єктів (М.І. Лісіна).

Проблема різновікового спілкування дітей тісно переплітається з іншими проблемами теоретичного та методологічного характеру і, зокрема, з дослідженнями психологічних особливостей спілкування однолітків дошкільного віку. Важливою для нашого дослідження є думка відомих українських (О.Л. Кононко, Ю.О. Приходько) і російських (М.І. Лісіна) психологів, що потреба дітей у спілкуванні між собою має єдину природу незалежно від віку партнера. При цьому мотивами спілкування виступають: потреба у враженнях і активній діяльності, потреба у визнанні і підтримці(Л.І. Божович, Д.Б. Ельконін, В.К. Котирло, В.В. Холмовська, І.С. Четвертухіна). Суттєвими елементами спілкування, які впливають на характер спільної діяльності дошкільників, визначено: комунікацію (обмін інформацією між учасниками спілкування), інтеграцію (взаємодію партнерів), соціальну перцепцію (сприйняття, розуміння, оцінку себе й інших дітей, яка дає можливість більш надійно визначити успішність і перспективи спільної взаємодії) (О.Л. Кононко, Є.В. Субботський).

Доведено, що на успішність спілкування дітей дошкільного віку впливає "комунікативна компетентність", складовими якої є: емоційний, когнітивний і поведінковий компоненти. Особлива роль у розвитку спілкування відводиться активності дітей, яка залежить від їх успішності в діяльності (О. О. Смірнова, Є.В. Калягіна). Підкреслюється, що дошкільники надають перевагу тим партнерам, які проявляють готовність не тільки пропонувати свої дії, а й приймають дії іншої дитини (Р.К. Терещук). На вибір партнерів у спілкуванні впливає наявність у них різноманітних моральних якостей: позитивні моральні якості роблять дитину більш бажаним партнером у спілкуванні, негативні – можуть призвести до відмови від контактів (Г. М. Счастна, О. В. Булатова, В.У. Кузьменко).

Більшість психологів і педагогів як минулого (К.Д. Ушинський, С.І. Тіхеєва, А. С. Симонович, А. С. Макаренко, В. О. Сухомлинський), так і сьогодення (М. І. Алексеєва, С. М. Гаврилюк, І. А. Дідук, Т. І. Думитрашку, А. В. Іванова, М.Р. Кононова, Н.М. Манжелій, Т.В. Мдзелурі, М.В. Покатаєва) переконані, що найскладніші виховні завдання успішно вирішуються саме в різновіковому об'єднанні, коли діти вчаться уважно ставитися до старших, турбуватися про менших, набувають комунікативних навичок. Встановлено, що у дітей, які мають досвід різновікового спілкування (у багатодітних сім'ях), формується більш точне, повне і різнобічне уявлення про себе, ніж у дітей, які не мають такого досвіду (М.Р. Кононова). Виховними функціями різновікового спілкування визначено: нормативну (освоєння дітьми норм соціально типової поведінки), пізнавальну (набуття індивідуального досвіду), емоційну (спілкування як

афективний процес), актуалізуючу (реалізація в спілкуванні типових та індивідуальних сторін особистості (Г.Л. Коберник).

Доведено, що різновікове спілкування сприяє вільному застосуванню дітьми способів поведінки у випадку морального вибору. Накопичення такого досвіду є важливим етапом соціалізації особистості (С. І. Димов, В. І. Журавльов, О. Л. Кононко, Г.Б. Тришневська, Н.Ю. Олійник). У процесі спілкування дитина виконує різні соціальні ролі: і молодшого, і старшого товариша, і рівного з дорослим партнера, тобто вибирає лінію поведінки в різних нерегламентованих життєвих ситуаціях (І.П. Печенко).

Встановлено, що спілкування дітей в різновікових об'єднаннях зорієнтоване не на віковий потенціал особистості, а насамперед на її соціальний досвід і може здійснюватися як „на рівних" і до відносно рівних суб'єктів (при цьому паспортний вік може не мати принципового значення), так і у взаємодії, коли суб'єкти усвідомлюють своє положення старшого і молодшого партнера (В.В. Абраменкова, М.О. Попов, Б.Л. Тевлін). Молодшу дитину в різновіковій взаємодії приваблює сам факт спілкування зі старшими, можливість ідентифікації себе з більш досяжним зразком, ніж дорослий (О.О. Вовчик – Блакитна). Вона значно більше зацікавлена у різновіковому спілкуванні і зорієнтована на старшу дитину, ніж навпаки. Тому її поведінка характеризується більшою гнучкістю та варіативністю (І.А. Дідук).

При спілкуванні молодших дітей зі старшими створюються сприятливі умови для розвитку мовної активності молодших дітей (Т. І. Думитрашку, Л.О. Пеньєвська, Т.О. Пироженко). В процесі спілкування старша дитина займає позицію ведучого по відношенню до відомої молодшої дитини (А. Берже, О.О. Вовчик-Блакитна, Є. Герасимова, Д. Зіглер, Р. Мей, Л.Хьелл). Доведено, що різкий перехід з позиції опікуваного в позицію опікуна викликає швидкі зміни в особистості дитини (М. Мід). Старша дитина потребує особливого визнання поваги, емоційної підтримки з боку молодшого (І.А. Дідук). Досягнутий рівень розвитку інтелектуальних і вольових якостей старших дошкільників є "зона найближчого розвитку" молодших дітей, яка формується завдяки спілкуванню і допомозі з боку старших (Л.С. Виготський, М.А. Попов).

Теоретичний аналіз проблеми дозволив констатувати, що особливості спілкування старших і молодших дітей певним чином залежать від їх статі. Встановлено, що дівчата краще сприймають молодшого чи старшого партнера, прагнуть до конструктивного спілкування з ним (Р. Річардсон, І. С. Кон, Є.В. Суботський). В той же час у них спостерігається вдвічі вища, ніж у хлопчиків, критичність суджень і негативних характеристик іншим людям. Ці характеристики значно ширші та загальніші, ніж у хлопчиків (І.А. Дідук).

Доведено, що дівчата проявляють більший інтерес до спілкування з дорослими, а хлопчики – з іншими дітьми (Р. Міллер, А. Тампін). У дівчат яскравіше виражене вибіркове спілкування, вони більше орієнтовані на моральні якості партнера, зміст взаємодії для них має менш суттєве значення, ніж емоційна забарвленість стосунків. У хлопчиків взаємність виборів бажаних партнерів для

спілкування більш висока, вони найчастіше обирають саме тих дітей, які їм надають переваги, більше орієнтовані на успіхи партнера в діяльності (Ю.О. Приходько, Т.О. Репіна, Г.М. Счастна).

Результати теоретичного дослідження спілкування дітей дошкільного віку як психологічного феномену стали основою для розгляду особливостей спілкування дітей у різновікових групах дошкільного навчального закладу.

У другому розділі *„Експериментальне вивчення особливостей спілкування дітей в різновікових групах дошкільного навчального закладу"* описано методику проведення констатувального дослідження, обґрунтовано критерії визначення здатності дітей до спілкування в різновікових групах, виявлено рівні його розвитку, проаналізовано психологічні особливості та закономірності даного спілкування.

У ході дослідження було проведено 960 сеансів спостережень, 350 зрізів актів вільного спілкування дітей в діяльності, що не регламентована педагогом, одержано 1920 відповідей дітей у соціометричному методі „Вибір партнера для визначеної діяльності", який реалізовувався в бесіді, та 2400 відповідей при застосуванні проективного методу незакінчених речень, проведено анкетування 120 батьків, діти яких відвідують різновікові групи (720 відповідей), змодельовано п'ять експериментальних ситуацій.

Визначення психологічних особливостей спілкування дітей в різновікових групах дошкільного навчального закладу здійснювалося за допомогою комплексної методики, в основу якої покладено наступні критерії: 1) потреба дітей в різновіковому спілкуванні (показники: наявність бажання вступати у різновікове спілкування; інтенсивність і екстенсивність спілкування з дошкільниками іншого віку; вибірковість різновікових контактів); 2) емоційне ставлення дитини до партнера іншого віку (показники: позитивна чи негативна реакція на партнера іншого віку; розкутість дітей у процесі спілкування; емоційний комфорт); 3) ініціатива дітей у процесі спілкування з партнером іншого віку (показники: прояви ініціативних дій; бажання звернути на себе увагу партнера; намагання розвивати тему спілкування); 4) прояви уваги до партнера іншого віку, чутливості до його дій (показники: зорова увага до партнера; зосередженість на спільній діяльності; чутливість до дій партнера, адекватна реакція на них; наслідування партнера). За цими критеріями визначено рівні розвитку здатності дошкільників до спілкування в різновікових групах.

Високий рівень: дошкільники прагнуть до інтенсивного спілкування з більшістю дітей різного віку (як старших, так і молодших за себе), позитивно ставляться до них. У процесі спілкування розкуті, ініціативні, активно підтримують спілкування вербальними і невербальними засобами. Постійно проявляють увагу до партнера іншого віку, зосереджені на спільній з ним діяльності, чутливі до дій партнера, часто наслідують їх (25%).

Оптимальний рівень: у дошкільників періодично проявляється прагнення до спілкування з дітьми різного віку. Інтенсивність і екстенсивність спілкування має середні характеристики. В процесі спілкування діти інколи проявляють скутість, безініціативність, не намагаються активно підтримувати увагу партнера до себе,

наслідувати його дії. Час від часу не зосереджені на спільній діяльності з дитиною іншого віку (45,8%).

Низький рівень: у дошкільників спілкування з дітьми іншого віку обмежене чи вкрай низьке. Часті прояви негативного ставлення до дій молодшого чи старшого партнера, відсутня увага до нього. Досліджувані рідко бувають зосереджені на спільній діяльності з партнером іншого віку, надають перевагу власним потребам, не зацікавлені розвитком теми спілкування (29,2%).

У процесі спостережень встановлено, що діти шостого року життя краще пристосовані до умов різновікового спілкування (ніж діти 7-го і 5-го року), оскільки водночас можуть бути як старшими, так і молодшими партнерами у взаємодії, тому їхня поведінка відрізняється більшою гнучкістю.

Емоційне ставлення дошкільників до партнера іншого віку більшою мірою залежить від характеру спілкування старшої дитини. Якщо вона не нав'язує своїх дій та думок, прислухається до бажань і пропозицій молодшого партнера, дає більше порад, позитивних оцінок, ніж зауважень та негативних оцінок, у молодшої дитини емоційне ставлення до партнера буде позитивним. Старші дошкільники надають перевагу тим молодшим партнерам, з якими можна діяти на рівних. У цьому випадку заперечень щодо розвитку спільної діяльності не виникає, відмічається погодженість у діях, адекватна реакція на зауваження і пропозиції дитини іншого віку, виникає пізнавальний інтерес до партнера і його дій. Найбільш поширеними способами привертання уваги партнера іншого віку слугували: міркування дитини вголос; зацікавлення партнера корисною інформацією; оцінка дитиною власних дій. Саме самооцінка молодшого викликає у старшого дошкільника інтерес до партнера, бажання дати корисну пораду.

На бажання дітей вступати в різновікове спілкування чи відмовитися від нього впливає наявність у партнерів невербальних засобів налагодження контактів: посмішок, погляду, жестів, міміки, які є стимулом для прийняття рішення про подальшу участь у спільній діяльності з даним партнером. З'ясовано, що проявами уваги у старших дошкільників найчастіше виступають такі невербальні засоби як: тримання молодшого партнера за руку, плечі, у молодших дошкільників і у дівчат (незалежно від віку) переважає бажання пригорнутися до голови партнера. Хлопчики як невербальний засіб спілкування частіше використовують жестикуляцію рук, насуплений вираз обличчя.

Встановлено, що кількісні показники здатності до спілкування в різновікових групах у дітей різної статі суттєво не відрізняються. Якісні ж відмінності полягають у тому, що хлопчики частіше, ніж дівчата неадекватно оцінюють можливості молодшого партнера. Вони менш активні при застосуванні вербальних засобів спілкування з партнером іншого віку (середня кількість висловлювань за 20 хвилин у хлопчиків становить 38 звернень до партнера та відповідей на його репліки, у дівчат - 48), надають перевагу питанням, а дівчата порадам.

Аналіз даних, отриманих за методикою „Одномиттєвих зрізів структури групи" в процесі вільного спілкування дітей, показав, що потреба у спілкуванні між дітьми різного віку є характерною для дошкільників і відзначається у всіх

дітей, що в середньому становить 48,1%, тоді як спілкування тільки з однолітками – 32,2%. Потреба у спілкуванні з усіма дітьми групи дорівнює 80,3%. Причому перевага віддається спілкуванню зі старшими (25,6%) чи молодшими (25,2%) на один рік дошкільниками. Показник інтенсивності спілкування дітей у середньому складає (в 10 зрізах) 19 контактів, 10 з яких припадає на спілкування з однолітками і 9 – з дітьми іншого віку. З дітьми, старшими на один рік – 3,5 контакти, молодшими на один рік – 4 контакти, зі старшими на два роки – 0,77 контактів, з молодшими на два роки – 0,72 контактів.

У досліджуваних чітко простежуються прояви прагнення до спілкування з широким колом дітей, як дошкільників іншого віку, так і однолітків, тобто до реалізації себе як суб'єкта спілкування. Показник екстенсивності спілкування дорівнює 78%. З однолітками – 32%, з дітьми різного віку – 46%. З них зі старшими і молодшими на один рік дошкільниками – по 18%, зі старшими і молодшими на 2 роки – по 5%. Показник вибіркових контактів на одну дитину в середньому становить 2.06. З них : на різновікове спілкування припадає 1.18 контактів і на одновікове - 0.88.

З'ясовано, що досвід спілкування дошкільників в сім'ї, в системі „дитина-дитина" достатньо обмежений, оскільки переважна більшість сімей мають одну дитину (63,5%). В той же час у досліджуваних є певний соціальний досвід у системі „ дитина – дитина іншого віку" поза дошкільним закладом і сім'єю. Так, 67% батьків (за даними анкетування) відмітили наявність товариських стосунків у своєї дитини з дітьми іншого віку.

Нами виявлені чинники, що перешкоджають різновіковому спілкуванню дошкільників. Спілкування не відбувається в тому випадку, коли старша дитина недооцінює або навіть занижує можливості молодшої. Якщо молодша дитина невпевнена у собі, то контакт взагалі не відбувається. Якщо дитина активна, то вона намагається переконати старшого, навіть піти на конфлікт із ним, щоб довести свою правоту. Перешкодою для спілкування виступає така позиція старшої дитини, коли молодший партнер сприймається тільки як об'єкт спілкування – потрібний або такий, що заважає. Якщо заважає, то його взагалі можна усунути від діяльності. Якщо потрібний, то ним варто оволодіти. У цьому разі спілкування відбувається за заданою наперед старшою дитиною схемою, в якій молодшій дитині не дається можливості висловлюватись, її постійно перебивають, нав'язують свою думку, впливаючи на її свідомість. Старша дитина всіляко підкреслює свою виключність і залишає за собою право на першість. Спілкування не відбувається і тоді, коли старша дитина висуває вимоги, яких молодша виконати не може. Тому ми вважаємо, що в різновікових групах видів діяльності, які передбачають змагання, повинно бути якомога менше, бо молодші діти здатні розуміти, що конкурувати зі старшими вони не можуть і обов'язково програють.

Таким чином, результати констатувального експерименту дозволяють стверджувати, що високий рівень різновікового спілкування забезпечується гармонійним поєднанням проявів потреби дитини у спілкуванні з партнером іншого віку, позитивному емоційному ставленні до нього, ініціативі дітей,

проявами уваги до партнера. Проте переважна більшість дошкільників (75%) не досягають високого рівня розвитку здатності до різновікового спілкування. Більше ніж у третини дітей (29,2%) проявляється негативне ставлення до партнера іншого віку, відсутність уваги до нього, невміння зосередитися на спільній діяльності, надання переваги власним потребам, що потребувало розробки відповідної програми розвитку здатності дітей до спілкування в різновікових групах.

У третьому розділі „ *Розвиток здатності дітей до спілкування в різновікових групах*" обґрунтовано систему методичних засобів з розвитку різновікового спілкування дошкільників та програму розвитку здатності дітей до спілкування в різновікових групах дошкільного навчального закладу, представлено дані порівняння експериментальної та контрольної груп після завершення формувального експерименту.

Відповідно до мети дослідження завданнями формувального експерименту визначено: 1) теоретично обґрунтувати систему методичних засобів щодо розвитку різновікового спілкування дошкільників; 2) розробити та експериментально апробувати програму, яка сприяє розвитку здатності дітей до різновікового спілкування в умовах дошкільного навчального закладу; 3) запровадити цю програму у практичну діяльність різновікових груп, перевірити її ефективність.

Було створено експериментальну і контрольну групи. Контрольну групу склали 48 дітей різновікових груп дошкільного навчального закладу № 432, школи дитячого садка „Сяйво" м. Києва, до експериментальної групи увійшло 72 дитини різновікових груп дошкільних навчальних закладів №№ 225, 409, 425 м. Києва.

Робота здійснювалася диференційовано та поетапно за різних форм організації досліджуваних експериментальних груп (групової, підгрупової, індивідуальної). Програма розвитку здатності дітей до спілкування в різновікових групах передбачала насиченість повсякденного життя вихованців спеціально організованими іграми, розвагами та продуктивною предметно – практичною діяльністю.

Перший етап формувального експерименту передбачав вирішення наступних завдань: послабити вплив на спілкування дошкільників різного віку таких рис характеру, як сором'язливість, невпевненість, замкненість, пасивність, егоїзм, демонстративність; розширити уявлення дітей з оптимальним рівнем здатності до спілкування в різновікових групах про молодших чи старших партнерів у спілкуванні, сприяти розвитку в них стійкого інтересу до дітей іншого віку; активізувати взаємодію дітей з низьким рівнем здатності до спілкування в різновікових групах, сприяти розвитку в них бажання спілкуватися з партнерами іншого віку, проявляти увагу та добре ставлення до них.

Проведення днів народжень з усією групою дітей сприяло культивуванню емоційної єдності життя різновікової групи, зближенню молодших і старших дітей, активізації їх спілкування поза заняттями, задовольняло потребу дошкільників у нових приємних враженнях, схильності до наслідування.

У повсякденному житті дітям з оптимальним рівнем розвитку здатності до спілкування в різновікових групах пропонували ігри, що спрямовані на розвиток умінь проявляти добре ставлення до дошкільників іншого віку, ініціативні дії. Ігри давали можливість досліджуваним без використання прямих оцінок дізнатися, що відчуває і що думає про них дитина іншого віку, якими вона їх бачить, сприяли проявам уваги, доброго ставлення, стійкого інтересу до молодших і старших дітей. З дітьми з низьким рівнем розвитку здатності до спілкування в різновікових групах організовували більш прості ігри, які сприяли розвиткові потреби дітей у різновіковому спілкуванні, позитивному емоційному ставленні до партнера, дозволяли створити ситуації, що допомогли досліджуваним подолати невпевненість, егоїзм, байдужість до партнера іншого віку.

На другому етапі вирішувалися завдання: активізувати ділове та особистісне спілкування дітей різного віку в спеціально організованих іграх; у дошкільників з оптимальним рівнем розвитку здатності до спілкування в різновікових групах розвивати навички співпраці з молодшими та старшими партнерами, проявів ініціативи у веденні вербального і невербального діалогу, сприяти усвідомленню ігрових правил, як правил спілкування; максимально включати дітей з низьким рівнем розвитку здатності до спілкування в різновікових групах у вирішення ігрових проблемних ситуацій спілкування, формувати у них вміння взаємодіяти з молодшими та старшими дошкільниками, наслідувати їх, проявляти ініціативу, увагу до партнера іншого віку.

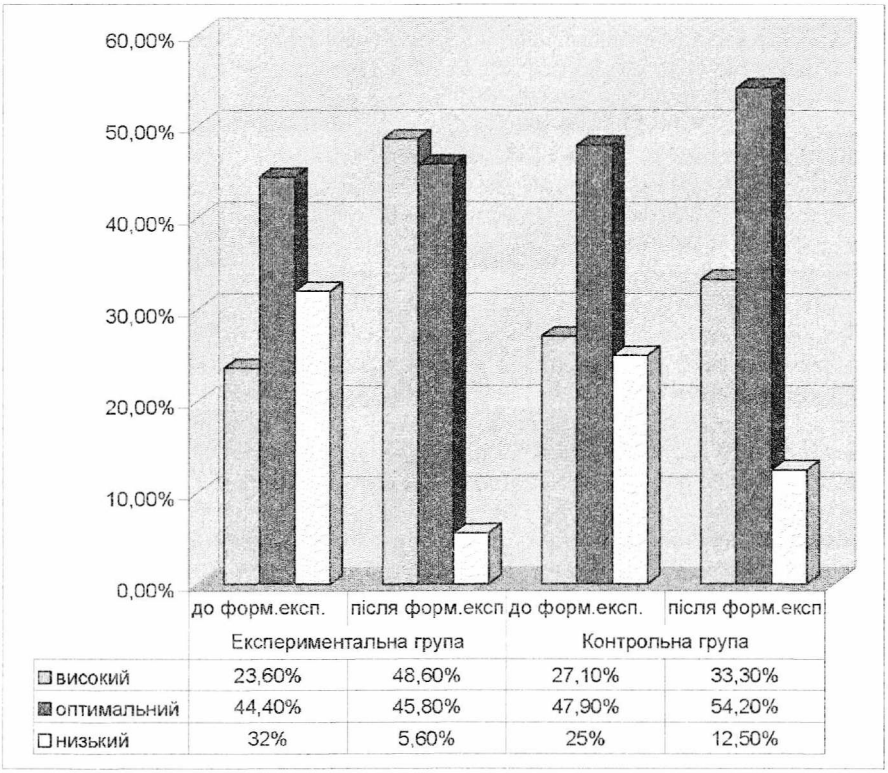
Ігри пропонувалися в певній послідовності, в порядку зростання вимог до організованості поведінки досліджуваних і вимагали від них узгодженої участі та ігрового партнерства з молодшою чи старшою дитиною.

На третьому етапі вирішувалися завдання: активізувати ділове та пізнавальне спілкування дошкільників різного віку в спільній продуктивній діяльності; у досліджуваних з оптимальним рівнем здатності до спілкування в різновікових групах розвивати відносну рівність партнерів різного віку, вміння домовлятися та разом управляти спільною діяльністю, робити конструктивні пропозиції дітям іншого віку, аргументувати заперечення; переорієнтувати досліджуваних з предметних дій, які замикаються на самій дитині, на предметні дії, що адресовані партнеру; у досліджуваних з низьким рівнем здатності до спілкування в різновікових групах формувати вміння розуміти старшого чи молодшого партнера, позитивно реагувати на його дії та пропозиції; переорієнтувати дітей з позиції уникнення спільної діяльності з партнером іншого віку на позицію активної взаємодії з ним; змінити позицію зневажливого ставлення старших дошкільників по відношенню до молодших дітей.

У ході контрольного експерименту встановлено, що запропонована програма виявилася ефективною, оскільки після завершення формувального експерименту діти, що брали у ньому участь, (у порівнянні з дітьми контрольної групи) продемонстрували вищий рівень розвитку здатності до спілкування в різновікових групах дошкільного навчального закладу (Рис.1).

В експериментальній групі 48,6% дітей характеризуються високим рівнем розвитку здатності до спілкування в різновікових групах (проти 23,6% до початку формувального експерименту), в контрольних групах - 33,3% (проти 27,1%). Відповідно до цього кількість дітей з оптимальним рівнем розвитку здатності до спілкування в різновіковій групі в експериментальній групі збільшилася від 44,4% до 45,8%, в контрольних групах від 47,9% до 54,2%. Дітей з низьким рівнем розвитку здатності до спілкування в різновікових групах в експериментальних групах стало значно менше - від 32% до 5,6%, в контрольних - від 25% до 12,5%.

Кількісні дані були опрацьовані за допомогою методів математичної статистики (за t критерієм Стьюдента). Результати підтвердили значущість змін у розвитку здатності дітей до спілкування в різновікових групах (при ймовірності похибки біля 5%, $p<0,05$). Найбільш ефективною виявилася методика щодо дітей з низьким рівнем розвитку здатності до спілкування в різновікових групах.

	до форм.експ.	після форм.експ	до форм.експ.	після форм.експ
	Експериментальна група		Контрольна група	
високий	23,60%	48,60%	27,10%	33,30%
оптимальний	44,40%	45,80%	47,90%	54,20%
низький	32%	5,60%	25%	12,50%

Рис.1. Розвиток здатності дошкільників до різновікового спілкування в експериментальних і контрольних групах

При вивченні характеру змін, що відбулися, відзначено, що діти експериментальних груп стали частіше проявляти потребу у різновіковому спілкуванні, ініціативу, увагу до партнера іншого віку, емоційно ставитися до нього. В експериментальних групах підвищилась схильність дітей до зосередженої спільної діяльності з дітьми іншого віку. Не менш важливим наслідком таких змін стало підвищення шанобливого ставлення старших дошкільників до прав, бажань, міркувань молодших дітей, які також виявляли здатність відстоювати та захищати свої бажання, рішення. У контрольному експерименті досліджувані експериментальних груп в порівнянні з контрольними групами продемонстрували більшу розкутість, свободу в діях (особливо молодші діти), що призвело до пожвавлення діалогу, активних спроб дітей робити пропозиції, розвинути тему спілкування. В процесі спілкування дошкільники ділилися враженнями про улюблені мультфільми, книжки, із задоволенням розповідали про сімейні свята, несподівані пригоди, свідками яких вони були.

Система розвивальних впливів дозволила досліджуваним на практиці засвоїти правила гармонійного спілкування з партнерами іншого віку, вільного користування різними засобами спілкування, які допомагали організувати спільну діяльність, згуртувати дії і зусилля як старших, так і молодших дітей. Характерними для спілкування дошкільників різновікових груп стали об'єднуючі займенники, звернення, зорієнтовані на дитину іншого віку, прояви уваги до неї, емоційна підтримка молодшого партнера. Зменшилась кількість відмов від спілкування з дітьми іншого віку як на початку діяльності, так і в процесі її проведення. Отримані результати дозволяють зробити загальні висновки.

ВИСНОВКИ

У дисертаційній роботі представлено результати теоретичного і експериментального дослідження проблеми спілкування дітей в різновікових групах дошкільного навчального закладу, що проявилося у з'ясуванні його психологічних особливостей, визначенні критеріїв, показників і рівнів розвитку здатності дітей до спілкування в різновікових групах, створенні програми розвитку здатності дітей до спілкування в різновікових групах.

1. Актуальність дослідження питання особистісного розвитку дитини дошкільного віку, формування її життєвої компетентності обумовлюється соціальним замовленням на реформування дошкільної освіти як основи соціокультурного становлення особистості. Одним із найменш розроблених аспектів є вивчення своєрідності розвитку дитини, що виховується у різновіковій групі дошкільного навчального закладу і, зокрема, дослідження психологічних особливостей спілкування дітей різного віку.

2. Спілкування дошкільників - це взаємодія дітей, яка спрямована на узгодження та об'єднання їх зусиль з метою налагодження відносин і досягнення загального результату. Чим більш різнобічним і багатшим є спілкування дитини з оточуючими її дорослими та дітьми, тим успішніше відбувається її розвиток. Потреба в спілкуванні має єдину природу незалежно від віку партнера, вона не є

вродженою і не виникає сама собою - це результат життя особистості в суспільстві.

Теоретичне дослідження питання підтвердило припущення, що спілкування в різновікових об'єднаннях зорієнтоване не на віковий потенціал особистості, а насамперед на її соціальний досвід і може здійснюватися як „на рівних" і до відносно рівних суб'єктів, так і у взаємодії, коли суб'єкти усвідомлюють своє положення старшого і молодшого партнера. Досягнутий рівень розвитку інтелектуальних і вольових якостей старших дошкільників є "зона найближчого розвитку" молодших дітей, яка формується завдяки спілкуванню і допомозі з боку старших. Природа емоційного спілкування дітей виявляється через діалогічність їх мовної діяльності, коли кожен суб'єкт проявляє зовнішню і внутрішню активність, яка залежить від успішності в діяльності.

3. Визначення рівнів розвитку здатності дошкільників до спілкування в різновікових групах дошкільного навчального закладу – високого, оптимального та низького – має здійснюватися за такими критеріями: потреба дитини в різновіковому спілкуванні; емоційне ставлення до партнера іншого віку; ініціатива дітей у процесі спілкування; прояви уваги до партнера іншого віку, чутливість до його дій. В експериментальному дослідженні підтвердилося припущення, що рівень різновікового спілкування дошкільників залежить від гармонійного поєднання показників за даними критеріями.

Проте переважна більшість дошкільників не досягають високого рівня розвитку здатності до спілкування в різновіковій групі. Більше ніж у третини дітей проявляється негативне ставлення до партнера іншого віку, відсутність уваги до нього, невміння зосередитися на спільній діяльності, надання переваги власним потребам.

4. Поза дошкільним навчальним закладом діти товаришують з молодшими на один рік дошкільниками, або старшими на 1-3 роки дітьми. Однак досвід спілкування в сім'ї, в системі „дитина-дитина", достатньо обмежений, оскільки більшість сімей мають одну дитину.

У різновікових групах дошкільного навчального закладу спілкування дітей має свої специфічні особливості, так експериментальне дослідження показало, що вихованці даних груп прагнуть до спілкування з широким колом дітей іншого віку та однолітків, завдяки чому реалізують себе як суб'єкта спілкування. На потребу дітей у спілкуванні значно впливає тривалість їх перебування в дошкільному навчальному закладі, якщо діти відвідують різновікову групу 1-3 місяці, вони більше вільного часу проводять на самоті, а дошкільники, які знайомі один з одним рік і більше, постійно спілкуються між собою. Старші діти, що вперше прийшли до різновікової групи і мають досвід спілкування тільки з дорослими, важко налагоджують контакти з однолітками, намагаються завоювати спочатку популярність у молодших дітей, а згодом завдяки їм налагоджують спілкування з однолітками.

У дітей старшого дошкільного віку взаємність виборів значно вища, ніж у молодших дошкільників. Вони користуються симпатіями як однолітків, так і дітей

молодших за свій вік, високо оцінюються ними, мають постійних партнерів у спілкуванні.

5. Дошкільники різного віку надають перевагу діловому та пізнавальному спілкуванню, що пояснюється схильністю дітей до предметної діяльності з партнером, якщо дана діяльність відсутня, спілкування можливе, але менш привабливе для дошкільника. Перевага дітей надається мовним засобам у формі питань, прохань, порад, заперечень, зауважень, оцінок діяльності партнера. Старші дошкільники найчастіше використовують поради і питання, молодші – заперечення партнеру і питання до нього. Чим старша дитина, тим більше порад і оцінок вона робить молодшому партнеру. Чим молодша, тим частіше звертається з проханням до старших. Хлопчики надають перевагу питанням, а дівчата - порадам. Дівчата частіше роблять зауваження і заперечують партнеру, хлопчики - оцінюють його діяльність.

6. Зосередженість на спільній діяльності та емоційне ставлення до впливів партнера значною мірою залежить від характеру спілкування, якого дотримується старша дитина. Чим молодша дитина, тим частіше вона наслідує старшого, більш досвідченого партнера, намагається звернути на себе увагу, справити позитивне враження. Старші діти звертають на себе увагу, як правило, з метою демонстрації власних вмінь. При позитивному спілкуванні виступають в ролі „вчителя", при негативному – тільки для того, щоб продемонструвати власні переваги. Тому на етапі формувального експерименту вихователі сприяли розширенню уявлень старших дошкільників про молодших дітей, фіксували їх увагу на позитивних рисах молодшого партнера.

7. Основними чинниками, що перешкоджають різновіковому спілкуванню є: недооцінювання або заниження можливостей молодшої дитини старшим дошкільником; сприймання її тільки як об'єкта спілкування – потрібного або такого, що заважає; висунення вимог, яких молодша дитина виконати не може.

8. Розвиток здатності дітей до спілкування в різновікових групах дошкільного навчального закладу є можливим та своєчасним. Програма розвитку здатності до різновікового спілкування передбачає насиченість повсякденного життя дітей різновікових груп спеціально організованими іграми, розвагами та продуктивною предметно-практичною діяльністю. При цьому активізація спілкування відбувається через сприяння успішності в діяльності молодших дітей, збільшенню доброзичливих звернень та прохань, позитивних оцінок з боку старших дошкільників. Дорослий виступає як зацікавлений партнер різновікового спілкування, займає позицію активного учасника чи уважного та доброзичливого споглядача, фіксує увагу дітей на позитивних рисах партнерів.

Ефективність авторської програми розвитку підтверджується значним підвищенням рівня здатності дошкільників до спілкування в різновікових групах дошкільного навчального закладу.

Подальша розробка проблеми може бути пов'язана з вивченням впливу індивідуальних особливостей на спілкування дітей різного віку, а також із вивченням особливостей розвитку дитини, яка виховується та навчається у різновіковій групі дошкільного навчального закладу.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ ВІДОБРАЖЕНО У ТАКИХ ПУБЛІКАЦІЯХ:

1. *Смольникова Г.В.* Вивчення проблеми спілкування дітей різного віку в вітчизняній та зарубіжній психології / Г.В. Смольникова // Психологія. Зб. наук. пр. – К.: НПУ імені М.П. Драгоманова. – 2002.- вип. 16. - С. 103-110.

2. *Смольникова Г.В.* Вплив спілкування дошкільників різного віку на розвиток дитини як особистості / Г.В. Смольникова // Психологія. Зб. наук. пр. – К.: НПУ імені М.П. Драгоманова. – 2002. вип. 18. - С. 142-149.

3. *Смольникова Г.В.* Вивчення реального і бажаного кола спілкування дітей в умовах різновікової групи /Г.В. Смольникова // Педагогічна освіта: теорія і практика. Психологія. Педагогіка. Зб. наук. пр. /Редкол.: Бех І.Д., Белкіна Е.В., Бібік Н.М. та ін. – К.: КМПУ ім. Б.Д. Грінченка. – 2005. - №3 - С. 95-101.

4. *Смольникова Г.В.* Методика вивчення спілкування дітей в умовах різновікової групи дошкільного навчального закладу /Г.В. Смольникова // Проблеми загальної та педагогічної психології: [зб. наук. пр. ін-ту психології ім. Г.С. Костюка АПН України / ред. С. Д. Максименка] – К.: 2003, – Т. V, – ч. 1. – С. 233 - 242.

5. *Смольникова Г.В.* Особливості спілкування молодших і старших дошкільників в різних видах діяльності /Г.В. Смольникова// Актуальні проблеми психології. Т. IV. Психологія розвитку дошкільника. Випуск 2: [Зб. наук. статей / ред. С.Д. Максименка, С.С. Кулачківської]. – К.: Нора-прінт, 2004. - С. 103-108.

6. *Смольникова Г.* Важливо розуміти одне одного / Г.Смольникова // Дошкільне виховання. - 2006. – №11. – С. 14-15.

7. *Смольникова Г.* Вчимо дітей спілкуватися /Г. Смольникова //Дошкільне виховання. - 2004. – №9. – С. 14-16.

8. *Смольникова Г.* Створення умов для гармонійного спілкування дітей у різновікових групах / Г. Смольникова // Дошкільне виховання. - 2000. – № 11. – С. 10-11.

9. *Смольникова Г.* Створення умов для гармонійного спілкування першокласників /Смольникова Г.// Особливості освіти дітей шестирічного віку: проблеми, пошуки, досвіти, знахідки: матеріали Всеукр. наук. – практ. конф. 19-20 листоп. 2003р./ М-во освіти і науки України, КМПУ ім. Б.Д. Грінченка, Інститут проблем вих. АПН України – К.: КМПУ ім. Б.Д. Грінченка, 2004. – С .114 – 115.

10.*Смольникова Г.В.* Особливості спілкування дошкільників в умовах різновікової групи /Г.В. Смольникова // Національна освіта: провідні тенденції та перспективи (до 140 – річчя від дня народження Б.Д. Грінченка): матеріали Всеукр. наук. – практ. конф. – К.: КМПУ ім. Б.Д. Грінченка, 2004. – С. 94 – 95.

11.*Смольникова Г.В.* Формування якостей різновікового спілкування дошкільників засобами гри /Смольникова Г.В. // Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія №5. Педагогічні науки: реалії та перспективи: Зб. Наук. праць/Укладач Машовець М.А. – Випуск 8. Матеріали Міжнарод. наук.-практ. конф. 29-30 березн. 2007 р. [Вища дошкільна освіта в Україні: становлення,

розвиток, сучасний стан і перспективи (100-річчя заснування Фребелівського жіночого інституту)]. – К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2007. - С. 261 - 265.

12.*Смольникова Г.В.* Організація спілкування дітей в умовах різновікової групи / Г.В. Смольникова // Дитина: [методичні рекомендації до програми виховання і навчання дітей від 3 до 7 років]. – К.: Богдана, 2004. - С. 59 – 65.

АНОТАЦІЇ

Смольникова Г.В. Психологічні особливості спілкування дітей в різновікових групах дошкільного навчального закладу. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук зі спеціальності 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія. – Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, Київ, 2008.

У дисертації розкрито теоретико-методологічні та експериментальні підходи до вивчення особливостей спілкування дітей в різновікових групах дошкільного навчального закладу, що є важливим етапом соціалізації особистості в ранньому онтогенезі. Дається теоретичний аналіз ступеня розробленості проблеми в психолого-педагогічній літературі.

Виявлено критерії, показники та рівні розвитку здатності дітей до спілкування в різновікових групах дошкільного навчального закладу. Експериментально виявлено особливості спілкування дітей в різновікових групах, розкрито специфіку спілкування дівчат і хлопчиків різного віку.

Запропоновано теоретично та експериментально обґрунтовану програму розвитку здатності дітей до спілкування в різновікових групах дошкільного навчального закладу, що передбачає насиченість повсякденного життя дошкільників спеціально організованими іграми, розвагами та продуктивною предметно-практичною діяльністю. Активізація різновікового спілкування відбувається через сприяння успішності в діяльності молодших дітей. Ефективність авторської програми розвитку підтверджується значним підвищенням рівня здатності дошкільників до спілкування в різновікових групах.

Ключові слова: спілкування, соціальний досвід, суб'єкт активності, потреба в спілкуванні, засоби спілкування, здатність до спілкування, дошкільники різного віку.

Смольникова Г.В. Психологические особенности общения детей в разновозрастных группах дошкольного учреждения. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата психологических наук по специальности 19.00.07 - педагогическая и возрастная психология. Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова, Киев, 2008.

В диссертационном исследовании рассматривается проблема особенностей общения детей в разновозрастных группах дошкольного учреждения. Изложены теоретико-методологические, экспериментальные подходы к изучению данного вопроса. Особый акцент делается на значении разновозрастного общения в социализации личности ребенка.

Результаты теоретического исследования позволяют утверждать, что потребность детей в общении имеет единую природу независимо от того, какой возраст партнера, эта потребность не даётся ребенку при рождении, не возникает сама по себе, а есть результатом его жизни в обществе. Данное общение сориентировано не на возрастной потенциал личности, а на её социальный опыт и может осуществляться как «на равных», и относительно равным субъектам, так, и во взаимодействии, когда субъекты осознают своё положение старшего и младшего партнера.

Уровни развития способности детей к общению в разновозрастных группах дошкольного учреждения - высокий, оптимальный и низкий - устанавливаются на основе критериев: потребность детей в разновозрастном общении, эмоциональное отношение к ребенку другого возраста, инициатива в процессе общения, проявление внимания к партнеру другого возраста, чувствительность к его воздействиям. В совокупности, данные проявления свидетельствуют о развитости способности детей к общению в разновозрастных группах.

Указанные критерии легли в основу комплексной методики, которая позволяет выявить психологические особенности общения детей в разновозрастных группах дошкольного учреждения (наблюдения, «одномоментные срезы» структуры группы в процессе свободного общения детей, социометрический метод «Выбор партнера для определенной деятельности», проективный метод незаконченных предложений, моделирование экспериментальных ситуаций, анкетирование родителей).

Такими особенностями стали:

- стремление дошкольников к общению с широким кругом детей, как разного возраста, так и ровесниками;
- зависимость потребности в общении от продолжительности прибывания детей в дошкольном учреждении, дети, которые посещают разновозрастную группу 1-3 месяца, большую часть свободного времени проводят вне общения, дошкольники, которые знакомы друг с другом год и более, постоянно общаются между собой;
- старшие дети, впервые пришедшие, в разновозрастную группу, имеющие опыт общения только с взрослыми, тяжело налаживают контакты с ровесниками, поэтому вначале ищут общения с младшими дошкольниками, стремясь завоевать у них популярность, а со временем благодаря ним наладить общение с ровесниками;
- у детей старшего дошкольного возраста взаимность выборов партнеров по общению значительно выше, чем у младших детей, они пользуются симпатиями, как ровесников, так и детей младше своего возраста, высоко оцениваются ними, имеют постоянных партнеров по общению;
- в процессе общения старшие дошкольники чаще используют речевые средства в форме советов и вопросов к младшему партнеру, младшие – отрицания его слов и действий, вопросы к старшему;
- чем старше ребенок, тем больше советов и оценок он дает младшему партнеру, чем младше, тем чаще обращается с просьбами;

- мальчики предпочитают задавать вопросы, а девочки давать советы; девочки чаще делают замечания и противоречат партнеру, мальчики оценивают его деятельность;
- сосредоточенность на совместной деятельности и эмоциональное отношение к воздействиям партнера в значительной степени зависит от характера общения, которого придерживается старший ребенок, от его желания взаимодействовать с младшим;
- чем младше дошкольник, тем чаще он наследует старшего, более опытного партнера, стремится обратить его внимание на себя; старшие дети обращают на себя внимание, как правило, с целью демонстрации собственных умений, при позитивном общении выступают в роли «учителя», в негативном общении стремятся продемонстрировать свое превосходство.

Предлагается теоретически и экспериментально обоснованная программа развития способности детей к общению в разновозрастных группах дошкольного учреждения, которая предполагает проведение специально организованных игр, развлечений, продуктивной предметно-практической деятельности. Поддержание успешности младших дошкольников в совместной деятельности со старшими детьми способствует активизации разновозрастного общения. Эффективность авторской программы развития подтверждается значительным повышением уровня способности дошкольников к общению в разновозрастных группах.

***Ключевые слова*:** общение, социальный опыт, субъект активности, потребность в общении, средства общения, способность к общению, дошкольники разного возраста.

Smolnykova Galyna. Psychological peculiarities of children's communication in groups of different ages at preschool educational establishment. - Manuscript.

Scientific thesis for the degree of the Candidate of Psychological science in speciality 19.00.07 - Pedagogical and Age Psychology. - National pedagogical university named after M.P. Dragomanov, Kyiv, 2008.

The thesis discloses theoretical, methodological and experimental approaches to the children's communication peculiarities in groups of different ages at preschool educational establishment as it is an importrant stage of person's socializing in early ontogenesis. The theoretical analysis of the stage of the development of the problem in psychological and pedagogical literature is given. The peculiarities of children's communication in groups of different ages are found out by experiment. The specific nature of boys' and girls' communication of different ages are revealed.

The criteria, indicators and levels of children's skills in communication in groups of different ages at preschool educational establishment are found out.

The theoretically and experimentally substantiated programme of children's skills in communication in groups of different ages at preschool educational establishment are proposed. This programme foresees the filling of preschool children's everyday life by specially organized games, entertainments and productive practical activity developing the junior children's communicative skills through taking an active part in communication. The effectiveness of the author's programme is confirmed by

considerable improving of preschool children's ability to communication in groups of different ages.

Key words: communication, social experience, individual of activity, need in communication, means of communication, ability to communication, preschoolers of different ages.

Підписано до друку 26.06.2008р. Формат 60х90/16.
Папір офсетний. Умовн. др. арк. 0,9
Друк різограф. Тираж 100 прим. Зам. № 2606/08.

Підприємство УВОІ "Допомога" УСІ"

"КАПРІ"
03056, м. Київ, вул. Політехнічна 6, корп. 5 (КПІ)
Тел.: 241-71-46, 241-80-08